
Jezik i nacionalizam

Ranko Bugarski: *Nova lica jezika*.
Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.

Knjiga *Nova lica jezika* već je druga po redu koju autor objavljuje nakon što su izišla njegova sabrana djela u dvanaest tomova 1997. godine. Prethodna knjiga, objavljena kod istog izdavača 2001. nosi naslov *Lica jezika*, a najnovijoj knjizi dodata je u naslovu riječ *nova*, čime se upućuje na njihovu povezanost. Ranko Bugarski je

redovni profesor lingvistike na Filološkom fakultetu u Beogradu, član Evropske akademije znanosti i umjetnosti, bio je predsjednik Evropskog lingvističkog društva (Societas Linguistica Europaea — SLE) i potpredsjednik Međunarodnog udruženja za primijenjenu lingvistiku (Association Internationale de Linguistique Appliquée — AILA). Nedavno je tiskan internacionalni zbornik radova u njegovu čast: *History and Perspectives of Language Study — Papers in Honor of Ranko Bugarski*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins (2000). O Ranku Bugarskom se pozitivno pisalo čak i u Hrvatskoj 90-ih godina. Tako je Ivo Pranjković govoreći o knjizi *Jezič od mira do rata* Ranka Bugarskog napisao u *Vijencu* (7/145, 23. 9. 1999. str. 7) kako je zanimljivo »da je knjigu o različitim zlouporabama jezika u predratnim i ratnim sukobima objavio jedan srpski jezikoslovac, i to knjigu u kojoj vrlo oštro i izravno razobličuje narav u prvom ređu srpske ratnohuškačke zlouporabe jezika«, nastavljajući kako je Ranko Bugarski »jedan od rijetkih srpskih jezikoslovaca koji su aktivno sudjelovali u antiratnim manifestacijama«, a prikaz završava riječima »autoru iskreno čestitam na hrabrosti, objektivnosti i znanstvenom poštenju«.

U knjizi *Nova lica jezika* okupljeno je petnaest tematski srodnih tekstova R. Bugarskog nastalih od 2001. do 2002. koji su dijelom izlagani na međunarodnim skupovima, a dijelom pisani isključivo za ovu knjigu. Dvanaest tekstova posvećeno je dvjema temama: jedna je odnos nacionalizma i jezika, a druga je standardni srpsko-hrvatski jezik danas. Kod prve teme autor se suočava s aktualnošću nacionalizma na južnoslavenskim prostorima i ukazuje na njegova svojstva: nacionalizam »između svih komponenata ličnosti izdvaja nacionalnost kao jedino merodavnu, svodeći čoveka na jednu dimenziju i tako objedinjujući ljude koji inače mogu imati malo zajedničkog« (82); »sav je u kontradikcijama: ujedinjuje i homogenizuje naciju ali je

istovremeno neopozivo deli na dobre i loše pripadnike; cveta u urbanim centrima ali traga za ruralnim korenima nacionalne kulture; promovise autentičnost i modernizaciju a slavi daleku prošlost; nadire agresivno a hrani se strahom i ugroženošću, samouveren je i paranoičan u isti mah« (80–81); »nacionalizam je opasan i zbog svoje varljivosti i manipulativnosti; po rečima jednog pesnika, on počinje u pesmi a završava u krvi. Da li bi se moglo ostati pri pesmi a izbeći krv? Teško, ali vredi da bar pogledamo koje su alternative« (82). Južnoslavenski prostori su primjer nacionalizma »i njegove bezmalo magijske moći da zagospodari umovima nekih intelektualaca i općini široke mase, sklone da po principu najmanjeg napora svet oko sebe vide u najprostijoj crno-beloj optici« (77–78).

Prelazeći na odnos nacionalizma i jezika, autor podsjeća da »romantičarski i nacionalistički ideal 'svetog trojstva' jezika, nacije i države kao podudardnih i čak suštinski istovetnih kategorija potiče s kraja XVIII stoleća« te da se »ova veza u laičkim predstavama često doživljava kao prirodno stanje stvari. Naime, uzima se zdravo za gotovo kako je sasvim normalno da jedna nacija ima svoj jezik koji ne deli sa drugima i da uz to živi u sopstvenoj državi, gde bi u punoj meri bila 'svoja na svome'. Jedva da je potrebno napominjati da je ovaj uvreženi stereotip kao stvoren za potrebe produžene nacionalističke demagogije i političke manipulacije, sve do potezanja ratnih doboša zarad ispravljanja 'istorijskih nepravdi' tamo gde ovaj očekivani poredak izostaje« (171). Nasuprot spomenutom stereotipu stoji »činjenica da su se kroz istoriju jezičke, etničke i političke granice retko kad poklapale. [...] Jedna nacija može se služiti većim brojem jezika (npr. Belgijanci, Švajcarci, Kanadani) i obrnuto, jedan jezik može da služi većem broju nacija (npr. engleski, španski, francuski)« (172). »A mnoge zajednice su iz temelja višejezične, da tako kažemo (kao

Jevreji, Kurdi ili Romi), pa bi se njihov identitet teško mogao vezati za neki poseban jezik« (173). Zaključak autora glasi: »Ideološki, jezik i nacija jesu povezani, utoliko što je jezička materija često politizovana u kontekstu tzv. nacionalnog pitanja neke zajednice, što je posebno dolazilo do izražaja kroz rašireni jezički nacionalizam. [...] Teorijski, međutim, jezik i nacija nisu povezani, jer u definiciju jednog jezika ne ulazi zahtev da se njime može služiti samo jedna nacija, niti je pak služenje samo jednim jezikom uslov određenja nacije« (173). Kad se to ima na umu, onda je razumljivo što autor najnovije pokušaje južnoslavenskih jezikoslovaca raznih nacionalnosti da jezik vežu samo za svoju naciju ocjenjuje na sljedeći način: »Čoveku upoznatom sa istorijskim razvojem romantičarskih i nacionalističkih ideja o neraskidivom organskom jedinstvu jezika i nacije sve ovo može ličiti na beznadežno anahrone i karikaturalne odjeke u nauci davno prevaziđenih shvatanja, koja po svom duhu spadaju u 19. a ne u 21. vek« (77).

Ako bi netko rekao »da je normalan poredak jedan etnicitet — jedan jezik — jedna nacija — jedna država, dok su sve drugo nesrećnim okolnostima izazvane aberacije, na to bi se moralo uzvratiti da takav idealizovani i šematizovani obrazac malo gde postoji u nekom iole čistom vidu. Izuzev, naravno, u glavama nesvesnih baštinitika jedne anahrone ideološke konstrukcije« (84). Uloga jezika u nacionalizmu je varijabilna: »on tu može da bude neophodan ključni element, važan dodatni sastojak ili pak slabo zastupljeni potencijalni činilac. U svakom slučaju, naučni uvid opovrgava bilo kakva prosta poistovećenja, zaveštana tradicijom i tako usađena u laičku svest, da bi njima vešto manipulirala nacionalistička demagogija« (83). Spominjući primjer nacionalistički usmjerenih hrvatskih i srpskih jezikoslovaca autor pokazuje »kako se suprotstavljeni partikularni nacionalizmi skladno dopunjuju i uza-

jamno hrane, saradujući na zajedničkom poslu razgraničavanja« (109).

Bez obzira na nacionalističke zahvate u jeziku koji se očituju u tome što »članovi novih nacionalnih elita, političkih a delimično i kulturnih, sada u svoj govor u zvaničnim prilikama obavezno unose nacionalne markere«, autor smatra da »u lingvističkom smislu standardni srpskohrvatski je još uvek jedan jezik« (76). U prilog tome iznosi sljedeće argumente: »Na nivou koji određujem kao lingvističko-komunikacijski još uvek je sasvim umesno govoriti o standardnom srpskohrvatskom kao jednom iako diferenciranom entitetu, i tu činjenicu prihvata međunarodna lingvistička nauka. Naime, sve lingvističke razlike između pojedinih varijeteta ovog jezika blede pred dalekosežnim i sveprožimnim sličnostima, koje često idu i do identičnosti, a komunikacija između govornika ovih varijanti otuda se odvija bez prepreka« (139). Osim toga »gramatička struktura jezika ostaje izvan domašaja političke intervencije, pa i zloćudnih eksperimenata nad jezikom od strane navodnih zaštitnika viših interesa nacije i države« (179).

Za one koji tvrde da nitko ne govori srpskohrvatskim, nego hrvatskim, srpskim, bošnjačkim/bosanskim ili crnogorskim jezikom, autor razrađuje i to pitanje: »Prvi zahtev koji se postavlja pred svaki živi jezik svakako je taj da se njime može govoriti. Pa da li je srpskohrvatski stvarno govorljiv? Ima dosta ljudi, i na srpskoj i na hrvatskoj strani, koji će reći da zapravo možete da govorite srpski ili hrvatski, eventualno bosanski, ali ne i srpskohrvatski, koji oni vide kao apstrakciju što natkriljuje stvarne, 'konkretne' entitete — apstrakciju koja nije govorljiva izuzev kroz neki od svojih varijeteta. [...] Ali isti argument o navodnoj negovorljivosti morao bi da važi za svaki standardni jezik sa srazmerno jasno profilisanim nacionalnim varijantama. Je li engleski govorljiv, na primer? Pa naravno da jeste, jer je sasvim

očigledno da u svetu žive milioni ljudi koji bi za sebe rekli (i za koje bi drugi rekli) da su govornici engleskog. A ja bar još nisam čuo da neko kaže 'Ne, ja ne govorim engleski, ja govorim britanski engleski (američki engleski, srednjozapadni engleski, njujorški engleski...)'« (140). Premda između situacije s engleskim i sa srpskohrvatskim jezikom »nema razlike u principu niti u lingvističkim činjenicama«, nekima na južnoslavenskim prostorima je to teško vidjeti jer se kod govorenja o srpskohrvatskom jeziku javljaju »emocije koje otežavaju racionalnu lingvističku raspravu«, dok kod govorenja o engleskom jeziku toga nema »pa se njegovo postojanje i status mogu ocjenjivati objektivnije« (140–141). »Što se pak tiče lingvističkog jezgra ovog pitanja, ono je isto u oba primera i zapravo vredi uopšte uzev za policentrične standardne jezike. Jezici se govore kroz svoje varijetete, što znači da se ipak govore. [...] Otuda iskaz da neko govori srpskohrvatski ne kaže da on govori srpski, hrvatski i bosanski istovremeno ili uzastopno, ništa više nego što tvrđenje da je neko govornik engleskog podrazumeva simultanu ili alternativnu upotrebu njegovih različitih varijeteta« (141). Autorov zaključak »glasi, dakle, da bilo koji govornik srpskog, hrvatskog ili bosanskog danas može legitimno da tvrdi kako govori srpskohrvatski. Reći da neko govori srpski, hrvatski ili bosanski, ali ne srpskohrvatski, jeste političko ili emocionalno ali ne lingvističko tvrđenje« (143).

Jedan broj tekstova u knjizi kritički govori o zloupotrebi jezika u Srbiji kao sredstva političke i ratne propagande koju u najdrastičnijem obliku koriste »predstavnicima bivše vlasti, sada u opoziciji, i delovi nacionalističke inteligencije, kao glavni generatori govora mržnje« (177). Autor zapaža da su svojstva javnog diskursa u Srbiji zadnjih desetak godina bila podjela na patriote i izdajnike, političko etiketiranje drugačijeg mišljenja, verbalna agresija, ali zapaža i da se od 2000. godine situacija

donekle promijenila jer »predstavnicima novih vlasti jednostavno nemaju potrebu da se služe govorom mržnje, i u tom smislu njihov jezik smatram jezikom normalne komunikacije« (177, 186–187). Danas se govor mržnje u Srbiji više ne koristi u centru političkih zbivanja i na udarnim mjestima u medijima, ali ga i dalje ima npr. u nekim novinama gdje se svakog neistomišljenika odmah naziva »etnički sumnjivim imenom ili osvedočeno izdajničkim političkim pedigreom«, ima ga tamo gdje se izražava »primitivna mržnja prema svemu drugom i drukčijem, modernom i evropskom«, a koriste ga i »šovinistički i antisemitski programi« koji bi »teže skrenuli pažnju na sebe bez podrške nekih profesora [...] koja uključuje i privilegiju održavanja javnih skupova u prostorijama pojedinih fakulteta 'depolitizovanog' Beogradskog univerziteta« (196–197). Inače, o terminu *govor mržnje* (prema engl. *hate speech*) autor kaže da »označava verbalno izražavanje snažnih negativnih osećanja, usmerenih prema nekoj društvenoj grupaciji koja se označava kao antagonistička. U ratnim i uopšte kriznim vremenima to se čini sasvim eksplicitno i naglašeno, sa značenjem otvorene pretnje, ali je taj postupak utemeljen u inače raširenim, iako često prikrivenim, stereotipima i predrasudama prema svemu drugom i drukčijem. Prema tome, govor mržnje se manifestuje u rasponu od krajnje agresivnih do zatumljenih oblika, ali je uvek javan i usmeren prema nekom kolektivu« (209). Najveće domete ima kad ga »proizvode i preko kontrolisanih medija emituju vodeće političke snage, zajedno sa onim intelektualnim i duhovnim krugovima koji im se u tome složno pridružuju, iz ubeđenja ili interesa« (210). Autor zapaža da bi mediji u Srbiji »mogli značajno da doprinesu obuzdavanju raspojasanog primitivizma u ovom domenu, posebno prakse prikupljanja jeftinih političkih poena raspaljivanjem najnižih strasti kod potencijalnih birača. Naime, nije dovoljno da mediji samo pre-

nose retke i mahom blage osude ovakvih poteza koje izriču političari na vlasti, nego bi trebalo da ih i sami sistematski žigošu sopstvenim komentarima i upozorenjima — što oni, osim časnih izuzetaka, uglavnom propuštaju da čine« (210–211).

Na pitanje može li se govoriti »o nekoj vrsti (loše) navike da se ova vrsta jezika prihvati kao nešto sasvim uobičajeno? Da li je moguće da je prag osetljivosti toliko snižen da će ljudi reagovati tek na izraze najjačeg intenziteta?« autor odgovara: »Nažalost, čini se da je tako. Jezik besomučne političke i ratne propagande kojim smo bili preplavljeni više od jedne decenije kao da je prouzrokovao masovnu otupelost svih čula. Kao kod oboljenja zavisnosti, izgleda da su potrebne jake doze novog 'opijuma za narod' — etnonacionalizma, šovinizma, ksenofobije — da bi otrovne poruke stigle do ušiju kojima su namenjene i izazvale poželjno ponašanje« (212).

Jedan od uzroka zašto se govor mržnje može i nakon 2000. čuti u javnoj upotrebi jezika u Srbiji autor vidi u tome što »mnogi voditelji emisija i urednici novinskih rubrika velikodušno omogućuju svojim gostima ili saradnicima da pričaju sve i svašta, da nesmetano blate neistomišljenike, da daju oduška svakakvim predrasudama, kao i ogoljenoj mržnji. A sve to, valjda« »da bi se pokazalo kako je nova nomenklatura demokratska, kako nema revanšizma, kako se poštuju svačija prava«, »kako se Srbija konačno oslobodila jednogumlja, pa sada treba u punoj meri demonstrirati novostečeno 'višeumlje'.« »A onih koji bi da zloupotrebe ovaj stepen slobode ima mnogo«, »i tako nam, između ostalog, ponovo soli pamet ta 'druga strana', koja je, dok je bila prva i praktično jedina, toliko zadužila narod i zemlju gurajući ih u ratove protiv svakojakih dušmana« (198, 211). Toleriranje javne zloupotrebe jezika je »nakaradno shvaćanje de-

mokratije kao svačije nesputane slobode da govori i čini što ga je volja, bez ikakvih posledica zbog kršenja elementarnih normi civilizovanog ponašanja. A takvo shvaćanje zasigurno nije put u novu Srbiju, niti u Evropu« (199).

Zadnja tri teksta u knjizi (217–250) unose malo vedrine u nju jer se autor okreće žargonu i jezičnim igrama pokazujući kako »neuništivo stvaralačko svojstvo žargona uspešno preživljava, odupirući se, čak na neki način i podsmevajući se, jednodimenzionalnom i nemaštovitom govoru autoritarne politike« (180). Radi se o riječima nastalim spajanjem dviju riječi, npr. *aktenant* od *aktovka* i *atentat*, a označava »incident u hrvatskom Saboru kada je jedan zastupnik gađan aktovkom«, zatim *bliznismen* »naš poslovni čovek privilegovan bliskošću sa vlastima«, pa *minivju*, *šokumentarci*, *Sumoreske*, *Preveseji*, *šalanologija*, *Jazzbina*, *afokrizam*, *glupština*, *mobilnizacija*. Na kraju knjige (253–258) nalazi se selektivna bibliografija sociolingvističkih radova objavljenih 2000. i 2001. godine. Knjiga je tiskana na latinici kao i prethodnih 127 knjiga koje je dosad objavio isti beogradski izdavač.

Zaključno se može napomenuti da Ranko Bugarski u svojoj knjizi gotovo isključivo kritizira nacionalizam u jeziku vlastitih sunarodnjaka, čime se razlikuje od većine drugih intelektualaca na južnoslavenskim prostorima koji vide i osuđuju samo jezični nacionalizam one druge sredine. Iako su u knjizi, dakle, opisane pojave u Srbiji, one će kod čitatelja iz Hrvatske neminovno potaknuti asocijacije o jeziku u našoj sredini, gdje sve te pojave također postoje, često čak i u izraženijem obliku. No, postoji li i odgovarajuća kritika?

SNJEŽANA KORDIĆ